

Oponentský posudek na habilitační studii pana Mgr. Davida Vopřady, Ph.D.:

Quodvultdeus: a Bishop forming Christians in the Vandal Africa

Práce Mgr. Davida Vopřady, Ph.D., se zabývá osudy, ale především předpokládaným dílem karthaginského biskupa Quodvultdea, současníka vandalského dobývání západořímské severní Afriky. Quodvultdeovi jsou v odborné literatuře připisovány zejména spisy věnované katechesi uchazečů o křest, v nichž mimo jiné autor brání katolickou věrouku proti polyteistům a herezím tehdejší doby.

Argumentace ohledně autorství spisů i jejich rozbor jsou v díle Dr. Vopřady velmi podrobné a značně náročné. Snad by však k důkazům pro nebo proti tomuto autorství mohlo přispět i srovnání výkladů o Sv. Trojici s argumentací biskupa Eugenia, současníka krále Hunericha, jehož dílo *Liber fidei catholicae* ve II. knize svého díla *Historia persecutionis ...* reprodukuje Victor z Vity. Podobně by snad mohlo prospět srovnání se spisem Fulgentia z Ruspe, jenž polemizuje s králem Thrasamundem. Níže se ještě zmíníme alespoň o některých místech v rozebíraných spisech, která by mohla ukazovat na jejich pozdější vznik.

Dotaz: Dr. Vopřada Eugenia i Fulgentia pravděpodobně přečetl. Nenašel v nich ke zmíněné problematice nic užitečného?

V úvodních částech spisu Dr. Vopřada líčí část velmi složité historie doby vrcholícího stěhování národů. Vychází z pramenů i tam, kde jde o záležitosti obecněji známé a bylo možno využít sekundární literatury, dneska už velmi bohaté. (Díla českých a slovenských autorů k této problematice citována nejsou).

V těchto úvodních historických pasážích se vyskytují některé nepřesnosti či polemická tvrzení:

Autor velmi správně posuzuje hospodářský a kulturní význam diecéze Africa pro říši, ale nevrací se už k této úvaze při výkladu vývoje situace mezi římskou vládou a Vandaly.

O idylickém obrazu Afriky do r. 429, jak se domnívám, mluvit nelze. Ve 4. stol. tady proběhly dvě vzpoury (Firminus, Gildo), byli tu činní circumcelliones, jedno z největších sociálních hnutí pozdně římského impéria, probíhaly spory s donatisty, zřejmý byl africký separatismus, pozvolna sílily útoky Maurů. Také Aurelius Augustinus si byl špatné situace sedmi západoafrických provincií vědom už dříve (viz korespondence s comitem rei militaris Bonifatiem) a už v období před vandalským vpádem se zabýval i problémem arianismu v západořímské Africe.

Při popisu situace v této oblasti bylo vhodné více využít také Salviana (*De gubernatione Dei*), jenž se hodí i k řešení otázky prvotní pozice arianství a katolicismu v západořímské Africe (proklamovaná motivace Geiserichova tažení, která již sama o sobě mohla v katolících vzbudit strach z pronásledování).

Proč se na str. 23 píše o „biblickém“ Tyru?

Odkud pocházejí termíny *honesti* a *humiles*? Prameny hovoří o *honestiores* a *humiliores*, a takto se pojmy přenáší i do raného středověku, což svědčí o jejich přinejmenším většinovém užívání (*humilioris loci persona*, apod.)

Prokopios je jako svědek pro události 5. stol. velmi problematický.

Jak rozumět tvrzení na s. 38: *Barbarians were not strangers for Romans*?

Při traktování apokalyptických vizí chybí Hieronymus a není vysvětleno, proč invaze Germánů sílí právě v poslední ¼ 5. stol.

Citace zprávy Plinia St. o Vandalech zůstala bez komentáře, ačkoli jeho obraz je nesprávný – mohlo jít spíše o společenství Lugiů. V kapitole, věnované původu Vandalů se o jejich původu ve skutečnosti nic nepíše. Bylo to vynecháno omylem? Při úvahách o semiariánsví Germánů mohla napomoci i Auxentiova biografie biskupa Vulfily.

K romanizaci Vandalů: Chybějí zmínky o Dracontiovi, Martianu Capellovi, Romuleích. (Viz např. Bednaříková – Petrovičová: *Martianus Capella quaestionable relation to the Vandals. Graeco-Latina Brunensia*, Brno: Masarykova univerzita, 2010, roč. 15, č. 1, s. 3-16).

Jádro práce považuji za velmi kvalitní a chápu, že studie není zaměřena historicky, takže část svrhu uvedeného má posloužit spíše pro případ publikace spisu.

Quodvultdeus a jeho dílo

Úvahy o Q. narození, životě a autorství spisů jsou dobře opřeny o prameny a literaturu, jedním z významných pramenů je Q. korespondence s Aureliem Augustinem. Q. teologické zájmy jsou velmi příhodně vysvětleny složitou myšlenkovou situací v Kartágu, jehož biskupem se stal v roce 437. Autor mu připisuje i spis *De tempore barbarico*, který by mohl být velmi vzácným doplněním našich vědomostí o tzv. první fázi pronásledování katolíků v Africe. (Existuje však diskurs o tom, zda toto pronásledování nelze až do r. 435, případně 439 chápat jako běžný obraz válečných událostí při dobývání země.) Skutečné pronásledování lze pak pozorovat po dobytí Kartága a po vzniku *sortes Vandalorum* r. 442.

Doložit Quodvultdeovo autorství je mnohdy opravdu složité a důkladně jsou probrány hlavně argumenty, svědčící pro. Z rozboru jednotlivých děl však občas, jak se alespoň zdá, vychází, že mohla být sepsána i v době, kdy mezi ariány a katolíky již existoval plodnější dialog, který jen stěží můžeme předpokládat v době války a ryze nepřátelských kontaktů s Vandaly (z nichž se ovšem vymyká období 435-438/9), za časů Thrasamunda nebo Gunthamunda.

Takový dojem činí např. spis *Adversus quinque haereses*, v němž jeho autor věnuje ariánství nejdelší část, nachází však mezi ním a katolickou vírou mnoho společného, a to v protikladu k dalším popisovaným herezím nebo k pohanům. (Datováno do let 435-440). Q. kupodivu neargumentuje neplatností ariánského křtu, který nepřispívá ke spáse (v době, kdy Vandalové ještě na ariánském křtu při konverzi katolíků trvali, pokud je datování děl správné), ani neodsuzuje to, že hlavou ariánských církví u „barbarů“ jsou germánští králové. Třebaže autorita papeže nebyla v této době ještě zcela prosazena, hlavou církevních obcí nebyli světší činitelé, a to ani u říšských ariánů. Opět bychom očekávali vysvětlení, proč jimi nemají být – např. argumentaci ve stopách Optata z Mileve. Nejsilnější je jeho argumentace Matkou církví, církví Pannou a Nevěstou Kristovou. Jedinou matkou věřících je podle Q. církev katolická, a heretikové tak bojují proti pravé matce. Zde by snad bylo možné vidět stopy jeho nevole, že ariánské církve existují samostatně.

Argumentace z Písma Starého i Nového zákona je u Q. velmi častá a silná. Ariáni vždy trvali na doložení pravosti tvrzení katolíků právě z Písma a o Vandalech je to řečeno *epressis verbis*.

Mezi dubia jsou v habilitační práci řazeny: *Sermo de evangelio ubi dominus de aqua vinum fecit a De natale sanctorum Perpetuae et Felicitatis*.

Čtenáři by mnohdy usnadnilo práci více přímých latinských citací, které anglické parafráze nemohou nahradit.

Quodvultdeova teologie

První stupeň katechúmenátu představovalo stadium tzv. posluchače. Katechúmen se účastnil jen bohoslužby slova, nikoli bohoslužby eucharistie. V tomto stadiu by ještě teoreticky mohli ortodoxní slavit mši s ariány a víme, že tomu tak někdy v případě Germánů i bylo, z Afriky však podobná svědectví nemáme. Dalším stupněm bylo vyložení kréda, v němž byly rozdíly mezi ariány a ortodoxními nejostřejší, a modlitby Páně (kde rozdíly nebyly, jak svědčí dochovaný Vulfilův gótský Otčenáš).

Velmi důležitou součástí přípravy na křest bylo vymítání a zřeknutí se ďábla. Dr. Vopřada zde vykládá pojem „insuflatio,“ jak je nazvána procedura, jež měla vést k tomu, aby katechúmena opustil *peccator invasor* a na jeho místo přišel *optimus possesor*. Ze samé podstaty výrazu *insuflatio* by skutečně vyplývalo, že tímto nejlepším pánem má být Duch svatý. S tímto výkladem Dr. Vopřada částečně nesouhlasí.

Dotaz: Je teologicky vůbec možné, aby byl člověk již před křtem naplněn Duchem svatým? Nebo myslel Van Slyke něco jiného?

Po vypuzení ďábla dochází k vyslovení kréda (spisy jsou datovány do 30. let 5. stol.). Badatelé se pokusili o rekonstrukci podoby kréda z této doby. Pro Q. by asi byl rozhodující poslední řádek (s. 172), zda tu totiž původně bylo: Věřím v život věčný a církev svatou nebo život věčný skrze církev svatou.

Dotaz: Ke které verzi se Dr. Vopřada přiklání?

Krédu věnuje Q. šest promluv. Vykládá různé části vyznání víry, jako teze: Syn stejně všemohoucí jako Otec, existuje od věčnosti a je Otci roven. Vrchol obrany ortodoxního kréda vidí Dr. Vopřada právě ve víře v církev. Q. zdůrazňuje, že spása platí jen pro členy církve. Cituje zde jeho protiaríánská slova (pozn. 146, s. 178). Jsou velmi rozhořčená (srovnání ariánů s vlky a hady). Objevují se tu též informace o snaze získat africké katolíky pro ariánství lichocením, výhodami a poctami, což by opět svědčilo více pro dobu Gunthamundovu a Thrasamundovu než Geiserichovu.

Ve spise *De cataclysmo* vystupuje Kristus jako nový Mojžíš, který bojuje s heretiky, ale je zde zároveň představen jako dobrý pastýř všech, včetně heretiků, a u Q. se vyskytuje i obraz hledání jediné ztracené ovečky. Nicméně heretické přece jen podle něho patří ke království satanovu a jeho charakteristiky heretiků (s. 269) jsou velmi nepřátelské (označování jako hloupí, šílení, bezbožní, rouhači, ovládaní zlým duchem, zvrácení, a dokonce nevěřící). Ovšem i ariáni se považovali za jediné křesťany, katolíci v jejich očích křesťany nebyli. V dobových pramenech se setkáme se spojeními: ariáni a křesťané nebo křesťané a homoúsiáni, apod.

Významnou polemiku vede i proti manichejcům. Zajímá jej rovněž Kristovo pravé lidství a pravé božství, píše proti pelagiánům a sabellianům, ale ve středu jeho pozornosti je podle autora ariánství.

Pro Germány mohla být poměrně nepochopitelná jeho argumentace Kristem jako Logem, protože za nimi nestála staroorientální ani filozofická tradice. Zatím se mi nepodařilo zjistit, zda vůbec měli ekvivalent toho, co je nazýváno „me“, maat, tao, nús, logos, apod. Světový řád je podle nich tak jako u jiných populací stvořen bohy a střežen proti silám chaosu a zla, obě strany zápasu jsou však silně antropomorfizovány nebo zoomorfizovány. Teologie logu byla asi většinou Germánů nesrozumitelná. Zato zdůrazňování role Krista jako Krále mohlo být při jejich získávání důležité. V Q. spisech se vyskytuje, nedomnívám se však, že by mohlo posloužit k bližšímu poznání toho, zda byly určeny i

k získávání Germánů – Římané se o jejich náboženské názory a představy – až na výjimky – kupodivu ani za vrcholícího velkého stěhování národů příliš nestarali.

Dotaz: Vidí Dr. Vopřada nějakou možnost, že Quovultdeova katecheze mohla být určena i pro Vandaly?

V 7. kapitole Dr. Vopřada uvažuje o tom, že větší důraz na katolickou katechezi je vyvolán obavou, že afričtí křesťané, zastrašení nevýhodami, nebudou vstupovat do řad katolíků. Ortodoxní církve všakv počátcích vandalské vlády pomáhala Římanům chránit jejich identitu – vymezovat se vůči „barbarům!, zvláště v době válečného konfliktu, kdy pečovala o obyvatelstvo (viz Augustinův dopis ostatním biskupům). Obava se zdá opět patřit spíše do pozdějších dob vandalské vlády, kdy králové nabízeli řadu výhod a ustoupili od nutnosti druhého křtu. Zároveň šlo o doby, kdy se již Vandalové úžeji sžili s vyššími vrstvami Afrořímanů.

Formulace na s. 266, že Theodosiův zákon z r. 380, předbíhající rozhodnutí koncilu, se týkal Petrova vyznání, je pro čtenáře poněkud zavádějící. Jsou zde ve skutečnosti jmenování 3 biskupové, včetně konstantinopolského patriarchy Petra. Nejde tedy jen o vyznání jednoho církevního činitele anebo víru apoštola Petra, jak by o čtenář z formulace mohl pochopit. Bitva na Frigidu neskončila s polyteismem ve vyšších římských vrstvách (srov. např. Orosius o nadějích za Radagaisova vpádu, Zósimos, práce Ivana Prchlíka).

Rozbor Quovultdeova uvažování vede k dojmu, jako by se tu mísily dvě časové roviny. Doba před Thrasamundem i po Hunerichovi.

Dotaz: (s. 299): Proč by neviditelný bůh byl pro antické obyvatele nepochopitelný? Existovaly přece nábožensko-filozofické systémy, kde byl např. bůh obsažen ve všem (stoikové) nebo byl dokonalou jednotou a dobrem (Plótinus), atd.

Autorovy závěry

Najdeme tady velmi správné pojetí myšlení pozdně antického člověka. Vedle apokalyptických vizí stále ještě existovala víra v další trvání říše. Stejně tak dobře je charakterizována Geiserichova politika, zaměřená proti špičkám kléru i ostatní společnosti.

Problematičtější je konstatování, že Q. je více pastýřská než politická postava. Ani z dopisů Lva I. např. nepoznáme zájem o konkrétní politické dění, což může být dáno tím, o čem autor také hovoří: pro církevního činitele a teologa je čistota víry a rituálu důležitější než bitvy.

Q. připravuje obranu církve podle doktora Dr. Vopřady v souvislosti s tím, jak Vandalové postupují. Je zde také zdůrazněna pozdně antická role biskupů, kteří nahrazují upadající římskou správu.

V jeho práci si nejvíce vážím: Výběru nesnadného tématu, podrobného rozboru katecheze na pozadí historických událostí, ukázek toho, jak se katolická teologie formuje v konfrontaci s herezemi. Precizní práce s prameny, důkladného poznámkového aparátu, krásné angličtiny, velkého přehled o zahraniční literatuře k tématu.

Doporučení:

Pro publikaci se ještě zamyslet nad možnostmi pozdějšího vzniku některých z rozebíraných děl a nad tím, zda více směřují proti říšským nebo germánským heretikům.

Závěr posudku:

Práce odpovídá požadavkům kladeným na habilitační studie, prozrazuje vysokou erudici autora i schopnost hluboké interpretace dobových pramenů. Doporučuju ji k obhajobě.

V Brně dne 14. 5. 2019

Doc. PhDr. Jarmila Bednaříková, CSc.